

ΜΕΤΑΙΧΜΙΩ

Νίκος Βατόπουλος
Στο βάθος
του αιώνα

Ένα αφήγημα για την Αθήνα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1	Η ιστορία της μνήμης	7
2	Στον κόσμο του χθες	26
3	Η αθηναϊκή μοναδικότητα	45
4	Η μύηση στην πόλη	62
5	Οι χρονικοί κύκλοι	88
6	Αφηγήσεις	100
7	Κατεδαφίσεις	112
8	Αναπαραστάσεις	135
9	Συναιρέσεις	157
10	Μια κουκκίδα περιφερόμενη	174
11	Το μεταίχμιο του παλιού και του νέου κόσμου	189
12	Με τη φαντασία	202
13	Η ιδέα της Αθήνας	214
14	Εσωτερικοί μονόλογοι	234
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	247

Η ιστορία της μνήμης

Η ΟΔΟΣ ΠΑΤΗΣΙΩΝ, ευθεία, χρύσιζε, τρεμόσβηνε. Στα κίτρινα φώτα της εκείνο το ανοιξιάτικο βράδυ, σε έναν από τους μοναχικούς περιπάτους μου, ένιωσα πως μπορούσα να φτάσω μακριά. Και, από την άλλη, όσο είχα την επιθυμία να απομακρυνθώ και να χαθώ, άλλο τόσο ήθελα να κουλουριαστώ, να γίνω μια τελεία, μια αόρατη κουκκίδα. Προς στιγμήν ήθελα να μπορούσα να χωνόμουν σε ένα σινεμά, από εκείνα με τις μπλε κουρτίνες με τα ασημένια αστεράκια και τις ταξιθέτριες με τις ποδιές και το πρόγραμμα στο χέρι, και να έβλεπα ξανά και ξανά σε μια ατελείωτη λούπα το 1900. Ήταν μια επιθυμία παράδοξη όσο και απολύτως οικεία που γεννήθηκε εκεί, σαν ένα φυλλαράκι σε μια σχισμή του χρόνου.

Μου ήρθε ξαφνικά, με βρήκε απροετοίμαστο εκεί που βάδιζα σκεφτικός και, παρότι δεν είχα καθόλου στο μυαλό μου ούτε τον Μπερτολούτσι ούτε κάτι που να με οδηγούσε προς τον κόσμο τον δικό του, ένιωθα το μυαλό μου να κατακλύζεται σιγά σιγά από θερμά κύματα που με σκέπαζαν

και με απογειώναν ταυτόχρονα. Δεν ήξερα αν ήταν νοσταλγία που ομολογώ δεν την είχα προσκαλέσει, τουλάχιστον όχι εκείνη τη στιγμή, ή αν ήταν απλώς μια διάθεση να γεννήσω κάτι που να παρουσίαζε κάποιο ελάχιστο ενδιαφέρον σε έναν περίπατο αντικειμενικά άχρωμο και ολωσδιόλου αντικινηματογραφικό.

Περπατούσα όχι άσκοπα αλλά οπωσδήποτε χωρίς προορισμό. Το έκανα όλο και πιο συχνά και, επειδή ήταν βράδυ προχωρημένου Απρίλη, από εκείνα που σου έφερναν τις μυρωδιές στα ρουθούνια και που ανακάτευαν όλους τους ερωτικούς χυμούς, είχα αφεθεί σε εκείνη την ονειροπόληση που πιο εύκολα κάνεις βαδίζοντας παρά όταν είσαι ξαπλωμένος στο κρεβάτι με ένα μισοδιαβασμένο βιβλίο στο στήθος. Πρέπει να είχα την έκφραση ενός ανθρώπου αποκομμένου από όσα συνέβαιναν γύρω του ή τουλάχιστον ενός ανθρώπου απορροφημένου από την ασημαντότητα του εαυτού του. Ένιωθα τα κύματα της διαστολής και της συστολής, τον εαυτό να πλαταίνει και να χάνει την αίσθηση της ύπαρξης, την ίδια ώρα που κάθε λεπτομέρεια με αφύπνιζε.

Το βλέμμα μου γαντζωνόταν με σχεδόν υπερβολική εμμονή στις προσόψεις εκείνων των πολυκατοικιών που, και με κλειστά μάτια αν τις άγγιζα, θα έλεγα ότι είμαι στην Πατησίων, τόσο σωματική ένιωθα τη σχέση μου μαζί τους. Έβλεπα τις καπνισμένες από το καυσαέριο προσόψεις, εκείνες που χιτίζονταν όταν εγώ μεγάλωνα στα χρόνια του '60,

και μαζί ερχόταν και η σκιά του πατέρα να βάζει εκείνο το βινύλιο με τις επιτυχίες του Μπινγκ Κρόσμπι στο πικάπ. Ένα χρώμα πράσινο κατακλύζει αυτή την εικόνα. Ήταν το καρό πουκάμισο του μπαμπά ή το εξώφυλλο του δίσκου; «Vocalion, 1958: Bing Crosby Sings»...

Είναι παλιά ιστορία. Πιο παλιά και από μένα τον ίδιο, άλλωστε κανένας άνθρωπος δεν παλιώνει αρκετά, όσα χρόνια και αν ζήσει. Όσο πολλά και αν είναι αυτά τα χρόνια, δεν αρκούν από μόνα τους ώστε η ζωή να εξαντληθεί. Είναι φορές που αναβλύζει αυτό που μας κάνει να πιστεύουμε ότι ξέρουμε πιο πολλά από όσα έχουμε μάθει, αυτό που μας κάνει να νιώθουμε πιο βαθιά από όσα έχουμε ποτέ αισθανθεί.

Μέσα σε αυτό το κουκούλι, σαν μια αόρατη γάζα, είχα

τυλιχτεί εκείνο το ανοιξιάτικο βράδυ στην οδό Πατησίων. Ένωθα να με στοιχειώνει η εμπειρία μιας ιδιότυπης μοναξιάς, μόνος σε εκείνο τον δρόμο. Καθώς ήταν βράδυ και οι σκιές μάκραιναν και ξεγελούσαν, ένωθα πως με οδηγούσαν σε σπηλιές σκοτεινές, σε κόγχες της μνήμης. Από τότε που είχα διαβάσει τον *Τομ Σόγιερ*, πιο πολύ όμως από τότε που είχα δει –άγνωστο πού– την κινηματογραφική μεταφορά του 1938 σε *technicolor* (να είχε γίνει άραγε η πρώτη προβολή της στο «Ρεξ»);, είχε χαραχτεί μέσα μου η εικόνα μιας δάδας σε ένα σπήλαιο, η αγωνία του εγκλεισμού και ο σκοπός της απόδρασης. Ήταν εντέλει μια αίσθηση επαναλαμβανόμενη που παίρνει μορφές και σχήματα, που εκβάλλει σε εφιάλτες και ονειροπολήσεις και που εκείνη τη στιγμή με κυρίευε και οδηγούσε τα βήματά μου, ίσως γιατί είχα μια ορισμένη ψυχική διάθεση ή απλώς γιατί ένωθα πως εγώ έφερα μια δάδα, σαν μια εσωτερική φλόγα που πάλευε να μη σβήσει.

Θα μπορούσα να περπατάω στην Πατησίων πάνω κάτω, αποσπασμένος από ερμηνείες του χρόνου, αδιάφορος για το ποιος ακριβώς ήμουν εκείνη τη στιγμή ή ποια όψη παρουσίαζε η μορφή μου. Υπάρχει ένα όριο που, όταν ξεπεραστεί, μοιάζει με ένα οροπέδιο άχρονο και εκεί συχνά θέλω να βρισκομαι. Το επιδιώκω δηλαδή να είμαι εκεί, στο σημείο εκείνο όπου ο εαυτός του παρόντος χρόνου μικραίνει ή διαστέλλεται για να είναι μαζί με εκείνο που υπήρξε κάποτε ή με εκείνο που θέλω να φαντάζομαι ότι μπορεί να ήταν και έτσι.

Έχει συμβεί πολλές φορές. Διαβάζεις κάτι και έρχεται η μυρωδιά από το γάλα που δεν ήθελες μικρός (και βλέπεις τα μάτια τα δικά σου, ενώ αυτό δεν θα ήταν ποτέ δυνατόν) ή σου έρχεται εκείνο το παλιομοδίτικο άρωμα από μια φίλη της μαμάς που ανέβαινε σύννεφο όταν εκείνη αναστέναζε ή άλλαζε θέση στον καναπέ. Εκεί που πας να πληρώσεις κάτι στο περίπτερο, ακούς τη χροιά μιας φωνής και

ξαφνικά εισβάλλει στιγμιαία στον νου η μορφή του κυρίου Λευτέρη. Έμενε απέναντι εκείνο το καλοκαίρι στο νησί, μισό αιώνα πίσω και βάλε. Συμβαίνουν αυτά, ίσως σε όλους. Όσο μας αρέσουν άλλο τόσο μας φοβίζουν και γλυκαίνουν τη ματιά μας, την ίδια στιγμή που μπορεί και να μας αγριεύουν και να λιμνάζουν το μυαλό μας σε ανώφελα πισωγυρίσματα.

Έτσι ξαφνιάστηκα και μία μέρα, όταν έπεσα πάνω σε δημοσιεύματα για τη δολοφονία του Αθανασόπουλου, το 1931, που είχε συγκλονίσει την Αθήνα. Έφερε βόλτες το μυαλό μου και μου ήρθε η μυρωδιά νοτισμένων εφημερίδων σε ένα δωμάτιο που χρησίμευε ως αποθήκη στο παλιό σπίτι της γιαγιάς. Η ανάμνηση είχε μυρωδιά από πολυκαιρισμένο χαρτί, όπως ήταν οι κιτρινωμένες και εύθραυστες εφημερίδες που ξεφύλλιζα και μιλούσαν για το στυγερό έγκλημα στου Χαροκόπου, σε ένα σπίτι της Καλλιθέας. Έτσι ήταν και οι ντανιασμένες εφημερίδες στην αποθήκη της γιαγιάς στα Πατήσια, μια κάμαρη στην αυλή, ανεξάρτητη, με χωριστή είσοδο, που τα παλιά χρόνια νοικιαζόταν. Τη θυμάμαι γεμάτη εφημερίδες και κουτιά και σπαγκάκια, μια σπηλιά και αυτή της οδού Ηρακλείου, σήμερα εξαιρεωμένη στο σύμπαν, αλλά μαζί θυμάμαι και τις διηγήσεις της γιαγιάς για τη δολοφονία του Αθανασόπουλου. Πόσες παράλληλες ιστορίες μπορεί να γράψει κανείς για μια πόλη, ακόμη και από το αστυνομικό δελτίο.

Στην Πατησίων όσο βάδιζα έρχονταν οι πιο αταίριαστες εικόνες. Το νερό του Καματερού το 1976. Δεν είχα φανταστεί ότι θα έβλεπα πλαστικές νταμιτζάνες στα χέρια αντρών και γυναικών στην Πατησίων, σε μια εποχή που ο ανορθολογισμός δεν ήταν σε ζήτηση, τουλάχιστον δεν ήταν στην προθήκη, όπως συμβαίνει συχνά τα τελευταία χρόνια. Παρ' όλα

αυτά, εκεί, σε αυτά τα πεζοδρόμια που πατούσα, εκεί εκτυλίχθηκαν και αυτές οι ιστορίες γενικής αλλοφροσύνης ή γενικού πανζουρλισμού, που μου θύμιζαν, στο άλλο άκρο, και τα ευφρόσυνα κάρα των προλεταρίων στα κάδρα του Μπερτολούτσι στο 1900. Σε ένα περίπτερο, κοντά στην πλατεία Αμερικής, είχα αγοράσει και το βίπερ με την ιστορία του 1900, σαν το σενάριο να είχε γίνει μυθιστόρημα και όλα αυτά μαζί γίνονταν ένα και μπλέκονταν και ύφαιναν ιστορίες.

Είναι φορές που επιζητώ αυτές τις πυκνές διαδρομές του νου, όχι τόσο για να κυλήσω προς τα πίσω όσο για να κατανοήσω όλον αυτό τον φόρτο συναισθήματος για έναν ευρύτατο χάρτη που με ορίζει. Και που μέσα σε αυτόν υπάρχουν όλα όσα με έφτιαξαν και όλα όσα με ωθούν για το παραπέρα. Η καλύτερη στιγμή είναι όταν ο χρόνος, ο παρελθών και ο μέλλοντας, συναιρούνται σε μία στιγμή, σε έναν ανεπαίσθητο κραδασμό, που τον ξέρεις μόνο εσύ, και αυτή η εντύπωση δεν έχει ανάγκη ούτε από χώρο ούτε από φως. Γεννιέται από την αίσθηση ενός ευρύτατου και πλουσιότατου κοιτάσματος που δεν είσαι εσύ αυτό, ούτε κατά διάνοια. Εσύ απλώς το φέρεις, είσαι σαν τη χελώνα που κουβαλάει το καβούκι της, είσαι και λίγο σαν μια σπηλιά καλυμμένη με δέρμα και μαλλιά.

Στην Πατησίων, που τη νιώθω σε διάσταση μεταφυσική (ή μήπως υπερρεαλιστική;), σαν μια ουτοπική λεωφόρο στεφανωμένη από αόρατες θριαμβικές ασίδες που θυμίζουν Παγκόσμιες Εκθέσεις του 1903 ή του 1935, νιώθω ότι

σέρνομαι σε εκείνους τους δαιδαλώδεις μισοφωτισμένους διαδρόμους που στοίχειωναν τους παιδικούς εφιάλτες μου, αλλά εν προκειμένω είναι μια περιπλάνηση με αμφίσημη γεύση, ευφρόσυνη και λυπητερή, σαν μια πολυκατοικία που γέρασε ξεχασμένη.

Στα παράθυρα των ισογείων αυτών των πολυκατοικιών, παράθυρα με ξύλινα καΐτια ή απλώς κορνίζες με λευκή λαδομπογιά και ρολά, προβάλλουν σαν αμίλητες Μαντόνες οι μορφές των γυναικών. Είναι μιας κάποιας ηλικίας, και είναι μια επαναλαμβανόμενη σκηνή, μια σκιά δίπλα στις βουάλ κουρτίνες, το 1965, το 1982, το 2013. Είναι τα βλέμματα που απλώνονται στα δρομάκια της Αθήνας και είναι βλέμματα βαθιά, συνήθως μοναχικά, βλέμματα που έχουν απορροφήσει ιστορίες και δεν έχουν πια συνομιλήτη.

Σε μία από τις βόλτες μου στις αρχές του 2020 περπατούσα κοντά στον Άγιο Λουκά στην Πατησίων. Είχα κατεβεί από την απέναντι μεριά, είχα περπατήσει μια μεγάλη περιοχή από την Κύθνου (όπου θυμήθηκα τις ταινίες που είχαμε δει προ αμνημονεύτων ετών από την ταρατσα που έβλεπε στο κοντινό θερινό σινεμά «Άλφα»). Είχα φτάσει ως τη Σκιάθου και τη Γρηγοροβίου, που ήταν ο προορισμός μου, για να δω ξανά από κοντά, λες από εμμονικό μαζοχισμό, τα ερείπια, σαν θραύσματα, από την κατεδάφιση του τόσο γοητευτικού νεοκλασικού κτιρίου εκεί στη γωνία (όπου είχε το

μαγαζί με τις κορνίζες ο Έδισον Βήχος, ο Δάφνης στο *Δάφνης και Χλόη* του Ορέστη Λάσκου). Φορτωμένος με όλες αυτές τις εικόνες και τις αναμνήσεις, έχοντας περάσει και από τον Άγιο Λουκά (όπου οι γονείς μου είχαν τελέσει τον ορθόδοξο γάμο τους, και τον καθολικό στον Άγιο Διονύσιο της Πανεπιστημίου), θέλησα να χαθώ για λίγο στα δρομάκια κάτω από την Πατησίων σε εκείνο το ύψος.

Τα ήξερα και δεν τα ήξερα εκείνα τα δρομάκια. Θυμάμαι μια συμμαθήτριά μου, στο τότε εξατάξιο Γυμνάσιο, που τη συνόδευα καμιά φορά ως το σπίτι της στην οδό Σκιάθου, και καμιά φορά γύριζα από τη Δευκαλίωνος για βόλτα. Πόσα χρόνια έχουν περάσει από τότε; Οι πολυκατοικίες που σήμερα αντίκριζα δεν ήταν τότε και τόσο παλιές, ήταν σπίτια «κανονικά», είχαν την απόλυτη αρμονία με μία συνηθισμένη μικρο-μεσοαστική ζωή, σαν αυτή που έθαλλε σε εκείνους τους δρόμους. Αυτή τη φορά όμως, προσπαθώντας να καθαρίσω τις σκέψεις μου από όλες αυτές τις παρεμβολές του παρελθόντος, καθώς έστριψα στη Δευκαλίωνος πήρα δεξιά την οδό Πολυγένη, που είναι πεζόδρομος.

Είναι ένας δρόμος συνηθισμένος με δεντράκια και αγγελικούλες και πια είχα βάλει στο σακίδιό μου τη φωτογραφική μηχανή, γιατί ένιωθα ότι ο ανιχνευτικός περίπατος είχε τελειώσει. Δεν είχε κόσμο στον δρόμο. Σε λίγο από μια πολυκατοικία βγήκε μια παρέα Αφρικανών. Ήταν πολύ νέα παιδιά και έμοιαζαν εκείνη την ώρα ξένοιαστα και αγαπημένα. Αστειεύονταν και φώναζαν δυνατά σε μια γλώσσα

ακατάληπτη στα αυτιά μου, αλλά ασυναίσθητα χαμογέλασα όπως χαμογελάει κανείς όταν βλέπει ή ακούει κάποιον να γελάει. Είχαν νιάτα τα παιδιά και ίσως εκείνη την ώρα είχαν βάλει στην άκρη του μυαλού τους ότι ήταν μακριά από την πατρίδα τους, ότι ήταν «ξένοι» και ότι περπατούσαν σε μια οδό που λεγόταν Πολυγένη κοντά στην ιστορική εκκλησία του Αγίου Λουκά.

Προσόψεις στην οδό Πατησίων.

Η παρέα των Αφρικανών με απέσπασε για ένα δυο λεπτά και το βλέμμα μου χάθηκε στην ευθεία. Αλλά εκεί, στη γωνία, καθώς ανέβαινα προς την Αγίου Λουκά, μια μορφή σε ένα παράθυρο ισογείου είχε στυλώσει το βλέμμα επάνω μου. Ήταν μία από αυτές τις σιωπηλές γυναίκες των παραθύρων

δίπλα σε μια κουρτίνα βουάρ, με τα μαλλιά της μαζεμένα πίσω, με ένα βλέμμα γαλανό και βαθύ. Με τάραξε η μορφή της, ίσως γιατί ήρθε τόσο απρόσμενα, ίσως γιατί η γυναίκα αυτή –χωρίς να το ξέρω βεβαίως– έμενε μόνη σε ένα μισοσκότεινο εκείνη την ώρα ισόγειο διαμέρισμα μιας γερασμένης πολυκατοικίας και με παρατηρούσε ώρα, ίσως ώρα πολλή, όσο εγώ κρυφομειδιούσα καθώς παρατηρούσα την παρέα των γελαστών Αφρικανών της οδού Πολυγένη.

Φαντάστηκα το διαμέρισμά της, να ήταν δυάρι άραγε, με έναν μπουφέ χαμηλό, που μέσα σε σκοτεινά ράφια θα είχε ένα φίνο πορσελάνινο σερβίτσιο, μακριά από τον ήλιο και από χέρια ανυπόμονα, χρόνια τώρα... Μπροστά στην τηλεόραση που σπανίως έσβηνε θα υπήρχε παρατημένο ένα περιοδικό για το πρόγραμμα και πιο δίπλα στο τραπέζακι ο παλιός σπιράλ κατάλογος που σημείωνε η ίδια με μολύβι τα τηλέφωνα φίλων και γνωστών, του μανάβη, του φαρμακοποιού, του γιατρού, της μοδίστρας, κι ας έχει να ράψει ή να επιδιορθώσει φόρεμα κοντά είκοσι χρόνια τώρα. Αλλά σ' αυτό το καταλογάκι ήταν γραμμένα με μπλε μπικ τα τηλέφωνα με τον γραφικό χαρακτήρα του άντρα της, δώδεκα χρόνια φέτος πεθαμένος.

Με τάραξε και με γλύκανε μαζί αυτή η μορφή της αμίλητης Μαντόνας της Αθήνας, της σεπτής μορφής της οδού Πολυγένη, και θυμήθηκα και πάλι το γκρεμισμένο σπίτι στη Γρηγοροβίου και τον νεανικό γάμο των γονιών μου, λίγο πιο κάτω.

Στην «Ηλέκτρα» πόσα έργα θα είχαν παιχτεί με την Άβα Γκάρντνερ ή την Ελίζαμπεθ Τέιλορ... Μου αρέσει να φαντάζομαι τις ζωγραφισμένες μορφές τους στην αυτοσχέδια και εφήμερη διακόσμηση των κινηματογράφων, εκεί δίπλα στα περίπτερα φορτωμένα περιοδικά, χτένες, ξυραφάκια, τσιγάρα και τσιχλες, εκεί στη γωνία των τόσων ραντεβού... Η ιβουάρ κουρτίνα της οδού Πολυγένη ανέμιση και πάλι στη φαντασία μου, παρότι εγώ είχα ήδη προσπεράσει, είχα απομακρυνθεί και είχα αφήσει πίσω αυτά τα βαθιά γαλανά μάτια να κοιτούν τον έρημο πλέον πεζόδρομο με τις αγγελικούλες και το άρωμά τους το πένθιμο.

Πόσο Αθήνα ήταν αυτές οι μυρωδιές. Θα μπορούσε να γράψει κανείς πολλά για το άρωμα και την αποφορά των πόλεων, όπως και των ανθρώπων, και σκέφτομαι συχνά έναν άυλο χάρτη από αυτές τις μυρωδιές του άστεως κάθε φορά που περιπλανιέμαι στους δρόμους της Αθήνας. Στα χρόνια του '60 και του '70, όταν μεγάλωνα μαζί με την Αθήνα στα πέριξ της Πατησίων, της Φωκίωνος Νέγρη, αλλά και του κέντρου, η ανοικοδόμηση της πρωτεύουσας έφτανε όχι μόνο ως εικόνα αλλά και ως ήχος και ως μυρωδιά. Η μυρωδιά του ασβέστη. Αυτά τα όμορφα σμιλεμένα πάλλευκα βουναλάκια από ασβέστη με τον υγρό κρατήρα και το φτυάρι ήταν σαν εικαστικές εγκαταστάσεις σε κάθε σχεδόν δρόμο και συχνά παραβίαζαν την άκρη του όποιου ορίου προς το οδόστρωμα, είχαν μια αυθαιρεσία και ήταν σαν στήλες εφήμερες, εύπλαστες, μυρωμένες... Μαζί ήταν

και η μυρωδιά των ξύλινων δοκών και του τούβλου, όλα νοτισμένα συχνά από τον ιδρώτα των οικοδόμων.

Υπήρχε κάτι πρωτόγονο και πρωτογενές, σχεδόν αρχέγονο, και μερικές φορές ανακαλούσα τα σχέδια του Μανόλη Κορρέ από την κατασκευή του Παρθενώνα, με τις τροχαλίες και τα σώματα στο εργοτάξιο. Ανέβα κατέβα στα πεζοδρόμια της Αθήνας από τα κτίρια που κατεδαφίζονταν και από τα κτίρια που ανεγείρονταν.

Μου πήρε πολύ καιρό να καταλάβω τη δύναμη αυτής της μεταβολής της πόλης εκείνα τα χρόνια και είναι ακόμη ένα θέμα που ταραίζει και προκαλεί εντάσεις. Αλλά ας μείνω λίγο στις αισθήσεις. Είναι μια παράμετρος, συχνά υποτιμημένη, τουλάχιστον από τους αναλυτές της ιστορίας των πόλεων, ενώ είναι κάτι κεντρικό για τον τρόπο που όλοι εμείς καταλαβαίνουμε τη μνήμη και τις αλλαγές, για τον τρόπο με τον οποίο απλώνουμε τα δίκτυα των συνειρμών μας. Όλη αυτή η μυρωδιά της πόλης έρχεται από πολύ παλιά και φέρνει μαζί σαπισμένα φύλλα στις όχθες των χειμάρρων και των ρεμάτων, όπως και την κρούστα του χωριάτικου ψωμιού. Υπάρχει μια καταγωγική σχέση με τις οσμές, βαθιά οργανική, ερωτική και κοινή ως προς την επίδραση και την κατανόησή της, αλλά προσωπική ως προς τον βαθμό της επιρροής πάνω στην ένταση της ίδιας της μνήμης.

Συχνά, όταν βλέπω παλιές φωτογραφίες της Αθήνας, ας πούμε από την εποχή των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896 ή από την περίοδο πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους,

όταν δηλαδή η Αθήνα ήταν γεμάτη αμάξια που τα έσερναν ακόμη άλογα και είχε και ιππήλατα τραμ και είχε και γαϊδούρια πολλά στις γειτονιές, αλλά και κατσίκες πού και πού και σκύλους και γάτες (όπως και τώρα), σκέφτομαι τους δρόμους που ήταν γεμάτοι καβαλίνες και άλλα σωματικά απόβλητα από τα ζωντανά, οικόσιτα και μη, που ήταν τότε απαραίτητα στους Αθηναίους. Η καβαλίνα ήταν η μυρωδιά των πόλεων πριν από το 1910 σε όλες τις πόλεις του κόσμου και στην Αθήνα, και αυτή η ιδιαίτερη, βαριά μυρωδιά κράτησε ως τουλάχιστον το 1920. Σταδιακά αντικαταστάθηκε από το καυσαέριο, αλλά είναι καταχωρισμένη στη μνήμη της πόλης ως μία αποφορά, φυσική και όχι αποκρουστική, που τη διαπότιζε έστω και αν οι υπάλληλοι του δήμου προσπαθούσαν να σαρώσουν τις καβαλίνες και να καταβρέξουν υποτυπωδώς τους σκονισμένους δρόμους. Ήταν κάτι πρακτικά αδύνατον, πόσο μάλλον με τα πενιχρά μέσα που είχαν στη διάθεσή τους εκείνα τα χρόνια τα συνεργεία του δήμου. Ήταν όμως ένας στόχος, ένας αγώνας καθημερινός.

Σκέφτομαι τα ανοικτά κάρτα για τη συλλογή των οικιακών απορριμμάτων και τους σωρούς των σκουπιδιών που όταν φυσούσε δυνατά ο αέρας τα έπαιρνε και τα στροβίλιζε πάνω από την πόλη κατά τον ίδιον ακριβώς τρόπο που συμβαίνει και σήμερα. Είναι ένας τρόπος να διαβάσεις την πόλη, να δεις δηλαδή τι μπορεί να παρασύρει ένας δυνατός άνεμος και να παρατηρήσεις τις αλλαγές στις καταναλωτικές συνήθειες. Γιατί μπορεί το 1910 να μην υπήρχαν αυτές

οι αναλώσιμες συσκευασίες που σήμερα τις παίρνει ο αέρας και φέρνει στην πόρτα μας μια πλαστική σακούλα, ένα σακουλάκι τσιπς ή ένα κουτάκι αλουμινίου, αλλά υπήρχαν τότε πολυχρησιμοποιημένοι ντενεκέδες που έζεχναν, και αυτό ήταν κάτι φυσικό και κομμάτι της καθημερινότητας, μιας και το τρεχούμενο νερό ήταν λιγοστό και δυσεύρετο.

Όλα αυτά είναι το ίζημα μιας ιστορίας, της μνήμης των οσμών. Το ίδιο έντονη θα ήταν και η μυρωδιά του ζεστού αίματος όταν έσφαζαν καταμεσής του δρόμου μια όρνιθα, ένα κουνέλι ή ακόμα και ένα πρόβατο, γιατί υπήρχε αυστηρή νομοθεσία να μη σφάζουν τα ζώα μπροστά στα κρεοπωλεία για λόγους προστασίας της δημόσιας υγείας. Είναι ίσως ακραίο για τα σημερινά δεδομένα, αλλά θυμάμαι πολύ καλά ότι η επιβίωση βικτοριανών πρακτικών στην Αθήνα, συνηθειών δηλαδή του 19ου αιώνα που επικρατούσαν παντού στη Δύση, αλλά που εκεί σταδιακά ξέφτισαν και εντέλει καταργήθηκαν, ξένιζε τους τουρίστες στις μεταπολεμικές δεκαετίες, ιδίως όταν έβλεπαν τα κρεμασμένα σφάγια να αιωρούνται στα κρεοπωλεία των Αθηνών.

Οι μυρωδιές δεν ήταν πάντα από αγγελικούλες, όπως της οδού Πολυγένη, ούτε από τις μιμόζες της Κυπριάδου, ούτε από τα φρέσκα φυλλαράκια του βασιλικού και της αρμπάρτζις στις αυλές και τα μπαλκόνια. Ήταν και τα κάρα του νεκροθάφτη, ήταν και τα άπλυτα των νοσοκομείων, των γηροκομείων και των ορφανοτροφείων, ήταν και η αποφορά των ούρων σε κάθε γωνία. Αυτή η μυρωδιά των ανθρώπων

αποβλήτων επανήλθε στην Αθήνα των τελευταίων χρόνων, αλλά παλιά ήταν κάτι σύνηθες, σχεδόν απολύτως φυσιολογικό, αν και πάντα κατακριτέο και αντικείμενο διαρκών διενέξεων στις εξώθυρες και τους τοίχους των σπιτιών.

Είναι θέμα συνήθειας. Στα παλιά βαγόνια του ηλεκτρικού θυμάμαι τις εμαγιέ πινακίδες με την αποτρεπτική ένδειξη «απογορεύεται το πτύειν» και, παρότι τη θεωρούσα αηδιαστική, δεν μου φαινόταν παράταιρη ή αναχρονιστική, καθώς πολλοί έφτυναν τότε στον δρόμο, εξού και τα πτυελοδοχεία σε πολλά σημεία της πόλης. Να λοιπόν που η ιστορία της σωματικής υγιεινής και των υποδομών υγείας μιας πόλης μπορεί να είναι ένας τρόπος ανάγνωσης και κατανόησης της εξέλιξης στον χρόνο.

Θυμάμαι πόσο εντύπωση μου είχε κάνει το πολλαπλώς ενδιαφέρον βιβλίο του Γάλλου ιστορικού και κοινωνιολόγου Ζορζ Βιγκαρελό *Το καθαρό και το βρόμικο* (σε μετάφραση Σπύρου Μαρκέτου, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2000), που μιλούσε για τις αντιλήψεις περί σωματικής υγιεινής από τον Μεσαίωνα ως τα τελευταία χρόνια. Και ήταν τόσο δυνατή η αίσθηση από τη σωματοποιημένη εμπειρία της ζωής, που δεν μπορούσα έκτοτε να μην έχω στον νου μου την αντίληψη των ανθρώπων για το σώμα όταν περπατούσα στους δρόμους διαφόρων πόλεων. Μπορεί σε μια νυχτερινή περιπλάνηση στο Παγκράτι, μια νύχτα σκοτεινή, χωρίς πολλά φώτα και αυτοκίνητα, το ξαφνικό άναμμα του ηλεκτρικού φωτός σε ένα μικρό παράθυρο λουτρού στον τέταρτο όροφο μιας πα-

λιάς πολυκατοικίας, που άφηνε τις χαραμάδες της ορατές μέσα από τους ακάλυπτους, να ήταν εκείνη η δάδα της υπενθύμισης ότι πολλά στην ιστορία των ανθρώπων τα υπαγόρευε η ανάγκη, συχνά η ανάγκη να λειτουργεί το σώμα.

Νύχτα στο Παγκράτι.

Σαν εκφωνήσεις χωρίς πλέον ήχο φτάνουν στα αυτιά μου όσα άκουγα όταν ήμουν παιδί για τις πολυκατοικίες που άλλαζαν κάθε μέρα την όψη της Αθήνας. Ήταν πολύ συνηθισμένο να ακούει κανείς τέτοιες συζητήσεις, για μετακομίσεις λόγω κατεδαφίσεως ή για μετακομίσεις σε νέο διαμέρισμα, ανάλογα. Συχνά υπήρχε ο θαυμασμός για το μπάνιο και τον θερμοσίφωνα. Μια ολόκληρη κοινωνία είχε θέσει σε υψηλή ιεράρχηση την ανάγκη να έχει ένα πλήρες λουτρό στο σπίτι. Στο σπίτι μας, όπως και σε χιλιάδες ακόμα σπίτια της δεκαετίας του '60, έμπαιναν τα περιοδικά της εποχής που τα ξεφυλλίζαμε και εμείς τα παιδιά. Ιδίως τις *Εικόνες*. Οι διαφημίσεις των προϊόντων της νέας ζωής ερέθιζαν τη φαντασία. Το αφρόλουτρο Φαμάρ για τον άνδρα και τη γυναίκα, τα αποσμητικά, τα σαμπουάν και τα αρωματικά σαπούνια είχαν αποκτήσει μια ιερότητα, συχνά δυσανάλογη, αλλά εκ των υστέρων κατανοητή.

Θα ήθελα να μπορούσα να διαβάσω τις μεταβολές στην ιστορία της Αθήνας με πολλούς τρόπους και χωρίς αμφιβολία οι πλέον ανορθόδοξοι είναι και οι πλέον γοητευτικοί.

Αναμνήσεις, βιώματα, άνθρωποι, βιβλία,
κτίρια... Σε αυτό το προσωπικό αφήγημα,
ο Νίκος Βατόπουλος ξετυλίγει
έναν χάρτη μέσα από τη ροή μιας
συνειρμικής γραφής και μας οδηγεί
σε μια αστική πατριδογνωσία
που είναι παράλληλα και μια σπουδή
πάνω στους κύκλους του χρόνου
και τη δύναμη της μνήμης.
Συνθέτει σταδιακά μια εναλλακτική
θεώρηση της Αθήνας των τελευταίων
δεκαετιών, με στοιχεία βιογραφίας,
προσωπικής και αστικής,
παραδίδοντάς μας ένα υβριδικό χρονικό.

ISBN:978-618-03-2461-7

9 786180 324617

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 82461